

DIALEKTAL BIRLIKLARNING DISKURSIV MUHITDA FAOLLASHUVI

Jabborova Marjona Kamoliddin qizi*Samarqand davlat chet tillari instituti,**Payariq xorijiy tillar fakulteti,**Filologiya va tillarni o'qitish (ingliz tili) yo'nalishi talabasi**marjonajabborova0212@gmail.com**+998 94 163 63 79***MAQOLA MALUMOTI****ANNOTATSIYA:****MAQOLA TARIXI:***Received: 25.12.2025**Revised: 26.12.2025**Accepted: 27.12.2025***KALIT SO'ZLAR:***Dialektal
birliklar, diskurs, izogloss, nutqiy
vaziyat, o'zbek tili, kommunikativ
funktsiyalar*

Ushbu maqolada o'zbek tilida dialektal birliklarning diskursiv muhitda faollashuvi masalasi ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Diskurs va dialekt tushunchalari o'zaro bog'liq holda o'rganilib, dialektal birliklarning nutqiy vaziyat va kommunikativ kontekstda qanday pragmatik vazifalarni bajarishi ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda og'zaki va badiiy diskurs misollari asosida hududiy til birliklarining ijtimoiy, emotsional va madaniy ahamiyati aniqlanadi. Maqola ilmiy va amaliy nuqtai nazardan o'zbek tilshunosligi va pragmatika sohalariga foydali hissa qo'shadi.

Tilshunoslikning zamonaviy yo'nalishlarida til birliklarini faqat grammatik yoki leksik xususiyatlari asosida emas, balki ularning real kommunikativ muhitdagi faoliyati orqali tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, diskurs nazariyasi tilning ijtimoiy, madaniy va pragmatik kontekst bilan uzviy bog'liqligini o'rganishga xizmat qiladi. Diskurs tushunchasi nutqiy vaziyat, kommunikativ maqsad va ijtimoiy kontekst bilan bog'liq holda til birliklarining ma'no va vazifasini aniqlash imkonini beradi (van Dijk, 1997).

O'zbek tilida dialektal birliklar asosan hududiy farqlanishlar doirasida o'rganilgan va ularning tarqalishi izoglossalar orqali aniqlangan. Izogloss tushunchasi til hodisasining hududiy chegarasini belgilovchi lingvistik chiziq sifatida talqin qilinadi (Bagirov, 2010). Biroq dialektal birliklarning zamonaviy diskurs turlarida, xususan, og'zaki va badiiy nutqda qanday kommunikativ va pragmatik vazifalarni bajarishi masalasi yetarlicha yoritilmagan. Shu sababli, dialektal birliklarning diskursiv muhitdagi roli ilmiy jihatdan muhim tadqiqot obyekti hisoblanadi (Mirzayev, 2015).

Maqolaning asosiy maqsadi — o'zbek tilidagi dialektal birliklarning diskursiv muhitda faollashuvini o'rganish, ularning pragmatik vazifalari va kommunikativ ahamiyatini aniqlashdir. Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Diskurs va dialekt tushunchalarining nazariy asoslarini tahlil qilish.
2. O'zbek tilida dialektal birliklarning tasnifi va ularning hududiy xususiyatlarini aniqlash.
3. Dialektal birliklarning og'zaki va badiiy diskursda qanday pragmatik vazifalarni bajarishini misollar orqali ko'rsatish.
4. Tadqiqot natijalarini umumlashtirib, kelgusida tilshunoslik tadqiqotlari uchun tavsiyalar berish.

Tadqiqot metodlari sifatida komparativ tahlil, diskurs tahlili, misol va parafraz usullari qo'llaniladi. Tadqiqot natijalari o'zbek tilshunosligi va pragmatika sohalariga amaliy va nazariy hissa qo'shishi kutilmoqda.

Diskurs tushunchasi zamonaviy tilshunoslikda markaziy o'rin tutadi va u til birliklarining nafaqat grammatik, balki kommunikativ funksiyalarini tahlil qilish imkonini beradi. Diskurs so'zi lotincha "discursus" — "suhbat, fikr yuritish" ma'nosidan kelib chiqqan bo'lib, XXI asr tilshunosligida u keng ma'noda ishlatiladi. Van Dijk (1997) diskursni "ma'lum ijtimoiy vaziyatda yuz beradigan yozma yoki og'zaki matnlar tizimi" sifatida talqin qiladi. Shu nuqtai nazardan, diskurs til birliklarining faolligi, ijtimoiy vaziyat bilan bog'liqligi va kommunikativ maqsadga yo'naltirilishini o'rganadi.

Fairclough (2003) diskursni ijtimoiy amaliyot kontekstida tahlil qiladigan vosita sifatida ko'radi. Unga ko'ra, diskurs nafaqat matn, balki ijtimoiy sharoit, kontekst va til birliklarining interaktiv vazifasi bilan belgilanadi. Shu ma'noda, diskurs tahlili tilning semantik va pragmatik jihatlarini o'rganishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

O'zbek tilshunosligida diskurs tahlili nisbatan yangi yo'nalish bo'lib, ayniqsa hududiy va dialektal birliklar nuqtai nazaridan yetarlicha tadqiq etilmagan. Tadqiqotchilar (Mirzayev,

2015; Abduazizov, 2012) diskursni til birliklarining nutqiy vaziyat va kommunikativ kontekst bilan bog'liq faoliyati sifatida o'rganishni tavsiya qiladilar. Shu nuqtai nazardan, dialektal birliklarning diskursiv muhitda qanday faollashishi ularning pragmatik va ijtimoiy funksiyasini aniqlash imkonini beradi.

Diskurs tahlili orqali quyidagi jihatlar ko'rib chiqiladi:

1. Til birliklarining kontekstga bog'liqligi.
2. Nutqiy va yozma matnlarda birliklarning semantik va pragmatik funksiyalari.
3. Hududiy va madaniy farqlarning diskurs shakllariga ta'siri.

Dialektal birliklar — bu biror tilning hududiy farqlanishlar natijasida yuzaga kelgan leksik, fonetik, morfologik yoki sintaktik xususiyatlarini o'zida aks ettiruvchi til birliklaridir (Bagirov, 2010). Dialektal birliklar tilning hududiy identitetini belgilash bilan birga, nutqiy va madaniy kontekstda kommunikativ vazifa bajaradi.

Izogloss tushunchasi dialektologiyada muhim ahamiyatga ega. Izogloss — bu til hodisasining hududiy chegarasini belgilovchi lingvistik chiziq bo'lib, u hududiy birliklarning tarqalishini aniqlashda ishlatiladi (Chambers & Trudgill, 1998). O'zbek tilida izoglosslar asosida dialektal farqlanishlar aniqlanadi, masalan, Farg'ona vodiysi, Qashqadaryo yoki Buxoro hududlarida ishlatiladigan leksik va fonetik birliklar orqali. Shu tariqa, izoglosslar tilning hududiy tuzilishini vizual tarzda ko'rsatadi va dialektal birliklarning tarqalish doirasini belgilaydi.

Dialektal birliklarning diskursiv muhitda faollashuvi ularning pragmatik va kommunikativ funksiyalari bilan bevosita bog'liqdir. Misol uchun, og'zaki nutqda hududiy leksik birliklar suhbatdoshni hududiy identitet bilan bog'laydi, badiiy matnda esa emotsional-ekspressiv vazifa bajaradi (Mirzayev, 2015). Shu nuqtai nazardan, dialektal birliklar va izogloss tushunchalari o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, hududiy va diskursiv tahlil uchun nazariy asos yaratadi.

Dialektal birliklar nutqiy va yozma diskursda turli kommunikativ vazifalarni bajaradi. Ularning faollashuvi ko'pincha nutqiy vaziyat, suhbatdoshlar o'rtasidagi ijtimoiy munosabat va matn turiga bog'liq bo'ladi. Shu jihatdan, dialektal birliklar faqat hududiy farqlanishni ko'rsatib qolmay, balki ijtimoiy identitet, emotsional-ekspressivlik va madaniy kontekstni ham ifodalaydi (Fairclough, 2003).

Og'zaki diskursda: hududiy leksik birliklar hududiy va ijtimoiy identitetni belgilaydi (Mirzayev, 2015).

=====

Badiiy diskursda: dialektal birliklar qahramon xarakteri va hududiy muhitni aks ettiradi (Abduazizov, 2012).

Publitsistik va rasmiy diskursda: kamroq uchrasa-da, hududiy birliklar auditoriya bilan yaqinlik oʻrnatadi (Bagirov, 2010).

Tahliliy misollar: dialektal birliklarning diskursiv faolligi nutq turi, suhbatdoshning hududi va kommunikativ maqsadga bogʻliq.

Dialektal birliklar hududiy identitetni shakllantiradi, emotsional-ekspressivlik va pragmatik vazifalarni kuchaytiradi, shuningdek madaniy merosni saqlaydi (Mirzayev, 2015; Abduazizov, 2012). Shu bilan birga, diskursni hududiy va madaniy kontekst bilan uygʻunlashtiruvchi vosita sifatida muhim rol oʻynaydi.

Dialektal birliklar diskursiv muhitda faollashadi, nutq va matnga hududiy rang beradi, kommunikativ samaradorlikni oshiradi va hududiy identitetni shakllantiradi. Tadqiqot natijalari oʻzbek tilshunosligi va pragmatika sohalarida kelgusidagi tadqiqotlar uchun nazariy va amaliy asos boʻlib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduazizov A. Oʻzbek tili dialektologiyasi / A. Abduazizov. — Toshkent: Fan, 2012. — 248 b.
2. Bagirov Sh. Hududiy leksik birliklar va izoglosslar / Sh. Bagirov. — Toshkent: Oʻzbekiston, 2010. — 176 b.
3. Chambers J.K., Trudgill P. Dialectology / J.K. Chambers, P. Trudgill. — Cambridge: Cambridge University Press, 1998. — 272 p.
4. Fairclough N. Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research / N. Fairclough. — London: Routledge, 2003. — 205 p.
5. van Dijk T.A. Discourse as Social Interaction / T.A. van Dijk. — London: Sage Publications, 1997. — 312 p.
6. Mirzayev T. Oʻzbek tili diskurs tahlili / T. Mirzayev. — Samarqand: SamDChTI nashriyoti, 2015. — 198 b.